

5-MAVZU. XRISTIANLIK DINI

Reja

1. **Xristianlik tarixi.**
2. **Xristianlik ta'limoti.**
3. **Xristianlik marosimlari.**
4. **Xristianlikning asosiy yo'nalishlari: katoliklik, pravoslavlik, protestantlik.**

Tayanch so'z va atamalar. Iso Masih, Bibliya, Baytlahm, Messiya, Yangi Ahd, Havoriy (Apostol), Sobor, E'tiqod timsoli, Cherkov, Xoch

1. Xristianlik tarixi.

Milodiy yil hisobining boshlanishi xristianlik tarixi bilan bog'liq. Chunki ushbu hisob xristianlik manbalarida Iso Masih (Isus Xristos) ning tug'ilishidan boshlangan deb hisoblanadi. Iso Masih haqidagi birlamchi xabarlar asosan diniy manbalarda keladi.

Hozirgi kunda xristianlik jahon dinlaridan biri hisoblanadi. U e'tiqod qiluvchilarining soniga ko'ra boshqa jahon dinlari (buddaviylik va islom) orasida eng yirigi hisoblanadi. Xristianlikka e'tiqod qiluvchilarning soni 1 mlrd. 600 mln. bo'lib, bu son dunyo aholisining deyarli uchdan biriga to'g'ri keladi. Xristianlik hozirgi kunda ko'proq Evropa, Shimoliy va Janubiy Amerika, Avstraliya qit'alarida hamda qisman Afrika va Osiyo qit'alarida tarqalgan.

Xristianlik milodning boshida Rim imperiyasining sharqiy qismida Falastin erlarida vujudga keldi. Bibliyaning xabar berishiga ko'ra, Iso Masih Rim imperiyasi tashkil topganining 747 yili Falastinning Nazaret qishlog'ida bokira qiz Maryamdan Xudoning amri bilan dunyoga keldi. Yangi eraning boshlanishi ham Iso Masihning dunyoga kelishi bilan bog'liq.

Xuddi shu davrda yahudiylar o'rtasida kutilayotgan xaloskorning kelishi yaqinlashib qolganligi haqida xabar tarqatuvchilar paydo bo'ldi. Ular xalqni kutilayotgan xaloskor kelishiga tayyorlash uchun chiqqan edilar. Shunda Iso Masih yahudiylikni isloh qilish va uni turli xurofotlardan tozalash g'oyasi bilan chiqib, xristian diniga asos soldi. Yahudiylar uni va uning izdoshlarini Falastindan quvg'in qildilar. Iso Masihni 33 yoshida fitnachilikda ayblab qatl etishga hukm qildilar.

Diniy bo'lmagan manbalarda Isoning nomi uchramaganligini nazarda tutib, u tarixiy emas, balki afsonaviy shaxsdir deguvchilar ham bor.

Iso nomiga qo'shiluvchi Masih so'zi qadimiy yahudiy tili - ivritdagi "moshiax" so'zidan olingan bo'lib, "silangan" yoki "siylangan" ma'nolarini beradi. Grekchada bu so'z "xristos" ("christos") shakliga ega. Bu dinning "xristianlik" yoki "masihiylik" deb atalishi ham shu so'zlar bilan bog'liq.

Manbalarining xabar berishicha, xristianlik yahudiy muhitida yuzaga kelgan. Bu esa xristianlikning yahudiylikdan ko'p jihatdan ta'sirlanishiga sabab bo'ldi. Xristianlikning asosiy g'oyasi – Iso odamzodning xaloskori "messiya" ekani yahudiylikda mavjud bo'lib, oxirzamonga yaqin qolganda qaytib kelishi kutilayotgan xaloskor haqidagi ta'limotdan kelib chiqqan.

Keyinchalik bu ta'limot Xudoning mujassamlanishi yoki Isoning ikki xil – odam va xudo mohiyati haqida “gunohni yuvish”, ya'ni Isoning o'zini ixtiyoriy tarzda qurbon qilishi haqidagi ta'limot bilan mustahkamlanadi. Xristianlik Ota-Xudo, O'g'il-Xudo va Muqaddas Ruh – Uch qiyofali Xudo (Troista – Trinity) to'g'risidagi ta'limotni, jannat va do'zax, oxirat, Isoning qaytishi haqidagi va boshqa aqidalarni o'z ichiga oladi.

Bibliya yahudiylilik va xristianlik dinlari ta'limotiga ko'ra, u Xudo tomonidan nozil qilingan, asosiy diniy aqida va axloq qonunlarini o'zida jamlagan muqaddas kitoblar majmuasidir.

Bibliya (biblia) so'zi grek tilida “kitob”, “o'ram” ma'nolarini anglatadi. Hozirgi Bibliya katolik nashrlarida 72 ta kitobdan, protestant nashrlarida esa 66 kitobdan iborat. Yahudiylarning yana bir diniy manbasi Talmudning xabar berishicha, Qadimiy ahdda 24 ta kitob bo'lishi kerak. Qadimiy yahudiy tarixchisi Iosif Flaviyning aytishicha, 22 ta kitob bo'lishi kerak. Protestantlar va yahudiylar, Trident Soboridan keyin (1545-1563), katoliklar ham qadimiy ahd tarkibiga 45 ta kitob kirgizadilar. Bu son bilan yuqorida keltirilgan son o'rtasidagi tafovutni keyinchalik ba'zi kitoblar bir necha mustaqil kitoblarga bo'linib ketganligi bilan izohlash mumkin. Masalan, “Musoning besh kitobi” avval bir butun bo'lib, keyinchalik beshta mustaqil kitobga ajratib yuborilgan, “kichik payg'ambarlar kitobi” 12 kitobga ajratib yuborilgan.

“Injil” so'zi yunoncha “evangelion” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, xushxabar ma'nosini anglatadi. Unda odamzodni qutqaruvchi yagona Najotkor hisoblanmish Iso Masihning Er yuziga yuborilganligi haqida hikoya qilinadi.

Injil milodning birinchi asrida yozilgan, 27 bo'limdan iborat. Injil Iso Masihni ko'rib, uni yaqindan bilgan, uning ta'limotini sinchiklab o'rgangan mualliflar tomonidan yozilgan.

2. Xristianlik ta'limoti. Xristianlik ota-xudo, o'g'il-xudo va muqaddas ruh – uch ko'rinishga ega xudo to'g'risidagi ta'limotni, jannat va do'zax, oxirat, Isoning qaytishi haqidagi va boshqa aqidalarni o'z ichiga oladi.

Xristian jamoasining shakllanishi, uning aqidalarini tartibga solinishi, cherkov munosabatlarining ishlab chiqilishi, diniy tabaqalar tuzumining vujudga kelishi milodning IV asri boshlarida 324 yili xristianlik Rim imperiyasida davlat dini deb e'lon qilinganidan so'ng amalga oshdi.

325 yili tarixda birinchi marta Rim imperatori Listiniya Nikeya shahrida I Butun Olam Xristian Soborini chaqirdi. Unda pasxani bayram qilish vaqti belgilangan, 381 yili Konstantinopolda II Butun Olam Xristian Sobori bo'lib o'tdi. II Jahon sobori “troista” haqidagi qoidani ishlab chiqqan va “e'tiqod timsoli”ni qonunlashtirgan. Konstantinopol patriarxi Rim patriarxi kabi barcha boshqa episkoplarga nisbatan imtiyozlarga ega degan qoidani kiritgan. Bu soborda qabul qilingan “e'tiqod timsoli” 12 qismda ifodalandi:

- Birinchi qismda olamni yaratgan Xudo haqida;
- Ikkinchi qismda xristianlikda Xudoning o'g'li hisoblangan Iisus Xristosga imon keltirish haqida;

– Uchinchi qismda ilohiy mujassamlashuv haqida soʻz yuritilib, unga koʻra, Iso Xudo boʻla turib, bokira Bibi Maryamdan tugʻilgan va inson qiyofasiga kirganligi haqida;

– Toʻrtinchi qismda Isoning azob-uqubatlari va oʻlimi haqida soʻz ketadi. Bu gunohlarning kechirilishi haqidagi aqidadir. Bunda Isoning tortgan azoblari va oʻlimi tufayli Xudo tomonidan insoniyatning barcha gunohlari kechiriladi deb eʼtiqod qilinishi haqida;

– Beshinchi qismda Isoning xochga mixlanganidan soʻng uch kun oʻtib qayta tirilganligi haqida;

– Oltinchi qismda Isoning meroji haqida;

– Ettinchi qismda Isoning nuzuli (ikkinchi marotaba erga qaytishi) haqida;

– Sakkizinchi qism Muqaddas Ruhga imon keltirish haqida;

– Toʻqqizinchi qism cherkovga munosabat haqida;

– Oʻninchi qismda choʻqintirishning gunohlardan forigʻ qilishi haqida;

– Oʻn birinchi qism oʻlganlarning ommaviy tirilishi haqida;

– Oʻn ikkinchi qismda abadiy hayot haqida soʻz yuritiladi.

Xristianlikning bundan keyingi falsafiy va nazariy rivojida avliyo Avgustinning taʼlimoti katta ahamiyat kasb etdi. V asr boʻsagʻasida u dinning bilimdan afzal ekanligini targʻib qila boshladi. Uning taʼlimotiga koʻra, borliq inson aqli bilishga ojizlik qiladigan hodisadir, chunki uning ortida ulugʻ va qudratli Yaratuvchining irodasi yashiringan.

Avliyo Avgustinning taqdir haqidagi taʼlimotida aytilishicha, Xudoga imon keltirgan har bir kishi najot topganlar safidan oʻrin egallashi mumkin, chunki imon taqdir taqozosidir.

Xristian cherkovining Katolik va Pravoslav cherkovlariga ajralib ketishi Rim papasi va Istanbul Patriarxining xristian olamida etakchilik uchun olib borgan raqobati oqibatida vujudga keldi. Ajralish jarayoni Rim iperiyasining gʻarbiy va sharqiy tafovutlari oʻsib chuqurlashib borayotgan jarayonlardayoq boshlangan edi. 867 yillar orasida Papa Nikolay va Istambul patriarxi Fetiy orasida uzil-kesil ajralish roʻy berdi va bu ajralish 1054 yili rasman tan olindi.

XVI asr boshlarida katoliklikdan bir necha Evropa cherkovlari ajralib chiqishi natijasida xristianlikda protestantlik harakatlari vujudga keldi. Buning doirasida lyuteranlik, baptizm, anglikanlik va kalvinizm cherkovlari shakllandi.

3. Xristianlik marosimlari. Xristianlikda sirli marosimlar (tainstva) katta oʻrin egallaydi. Cherkov taʼlimotiga koʻra, bunday paytlarda Xudo tomonidan dindorlarga alohida savoblar nozil boʻladi. Ularning “sirli marosim” deb atalishiga sabab xristianlik aqidasi koʻra bu amallar bajarilayotgan vaqtda Muqaddas Ruh ham qatnashadi. Bu marosim va bayramlar barcha xristian yoʻnalishlarida mavjud, faqat ularni amalga oshirish shakli va oʻtkazilish vaqti turlicha.

Choʻqintirish (kremlenie – suvga botirish). Xristianlik taʼlimotiga koʻra, choʻqintirish orqali kishi dinga qabul qilinadi, yaʼni cherkov aʼzosiga aylanadi.

Bu marosim insonni uch marotaba suvga botirish yoki boshidan suv quyish bilan birga, ruhoniylar tomonidan maxsus soʻzlarni aytish orqali amalga oshiriladi.

Injilga ko‘ra, cho‘qintirish va Muqaddas ruhning kelishi osmondan tug‘ilishning maxsus shartlaridan biridir. Uning asosi sifatida Injildan misollar keltiriladi: “Iso javob berdi: “Senga to‘g‘risini aytay, agar kim suvdan va Ruhdan tug‘ilmas ekan, Xudo saltanatiga kirmaydi” (Ioann dan, 3:5).

Suvga botirish marosimi birinchi bo‘lib Ioann tomonidan amaliyotda qo‘llangan. Shu kabi amaliyot Tavrotda aytib o‘tilgan “prozema”, ya‘ni “butparastlarni dinga kiritish marosimi”ga o‘xshab ketadi. Unda erkaklar dinga kirishi uchun xatna qilinishi kerak bo‘lsa, ayollar uchun esa faqat diniy ritualni bajarish marosimi shart qilingan.

Xristianlikning har bir yo‘nalishida cho‘qintirish marosimi turlicha talqin etiladi. Pravoslav va katolik cherkovlarida cho‘qintirish sirli marosim sifatida e‘tirof etiladi. Bu hodisa Ioann cho‘qintiruvchining faoliyati ya‘ni Iordan daryosida uning oldiga keluvchi insonlarni suvda tozalanishi, yomon illatlarni qayta qilmasliklari, Masihni toza qalb bilan kutib olish maqsadida amalga oshirilgan. Masih kelishini Ioann targ‘ib qilgan, cherkov nuqtai nazaridan cho‘qintirish paytida inson hayotda shahvoniy jihatdan o‘lib, Muqaddas Ruh tomonidan ma‘naviy hayotga qayta tiriltiriladi degan aqida mavjud. Marosim vaqtida inson nafaqat barcha qilgan gunohlaridan poklanadi, shu jumladan, gunohlaridan ma‘naviy forig‘ bo‘ladi.

Suv yordamida “o‘ldirish, jonsizlantirish” – mavjud bo‘lgan qusurlardan tozalanish hisoblanadi. Albatta u mutlaq poklanish bo‘lmasada, to‘xtovsiz yovuzlikni, yomonlikni to‘xtatadi, deb ta‘kidlanadi. Rim nomalarida bu haqda shunday yoziladi: “Cho‘qintirilayotgan Iso bilan birga o‘lib, u bilan birga abadiy hayotda tiriladi. Shunday qilib biz cho‘qintirilib u bilan birgalikda o‘linga dafn qilindik, zero ki Ota nomi bilan Iso o‘liklardan tirilgani kabi, biz ham yangilangan hayotda yashaymiz” (Rim, 6:4).

Cho‘qinishdan so‘ng inson gunoh ishlarni qilsa u Xudoning marhamatidan voz kechgan bo‘ladi: “Agar Xudoni anglab, bizning xaloskorimiz Isoni tan olib turib, eski yillariga, eski xolatiga qaytsalar, buning oxiri avvalgidan ham og‘irroqdir” (2 Petr, 2:20).

Cho‘qintirish marosimi xristian dinining eng muhim va asosiy marosimlaridan biridir. Bu marosim asosan cherkovda o‘tkaziladi. Xristianlar e‘tiqodiga ko‘ra, inson tug‘ma gunohkor bo‘lib tug‘iladi va undan forig‘ bo‘lish uchun muqaddas suv yordamida poklanadi. Shundan so‘ng poklangan bola cherkov a‘zoligiga qabul qilinadi.

Cho‘qintirishga o‘xshagan marosim qadimgi Hindiston, Rim, Misr, Kichik Osiyo va boshqa davlatlar hududlarida yashagan xalqlar orasida ham mavjud bo‘lgan. Xristianlikda cho‘qintirish marosimi milodning I asri oxirlarida paydo bo‘lgan. IV asrda birinchi xristian jahon soborining qaroriga muvofiq, bu marosim har bir xristian uchun majburiy deb e‘tirof etilgan va “e‘tiqod ramzi” sifatida qabul qilingan. Shu vaqtdan boshlab “cho‘qintirilgan” so‘zi “xristian” degan so‘z bilan teng ma‘no kasb eta boshlagan.

Xristianlar boshqa dindagi hamma kishilarni “cho‘qinmaganlar” (“Isoni tanimaganlar”) deb atay boshlaganlar. Cho‘qintirish marosimini tartibga solish maqsadida Qadimgi Karfagen cherkovi ishlab chiqqan 124 qoidadan birida ushbu

normalar belgilangan: “Go‘daklar va yangi tug‘ilgan chaqaloqlarni cho‘qintirmaganlarga la‘nat bo‘lsin”.

Pravoslav yo‘nalishida cho‘qintirish marosimi asosan yangi tug‘ilgan chaqaloqqa o‘tkaziladi. Ota-ona o‘z farzandlarining diniy bilimiga mas‘ul bo‘lib, cho‘qintirilayotgan bola e‘tiqodiga kafil hisoblanadilar. Cho‘qintirilayotgan bola o‘g‘il bo‘lsa, uni erkak kishi ko‘taradi, agarda qiz bo‘lsa, ayol kishi tomonidan amalga oshiriladi. Bu holatda rohib ota-ona vazifasini bajara olmaydi. Qadimda cho‘qintirish marosimini voyaga etganlar qalban his qilgandagina o‘tkazilgan.

Xristianlikning ilk davrida ba‘zilar go‘daklarni gunohsiz deb bilib, agar olamdan o‘tsa jannatga tushadi, shu sababli ularni go‘daklikda cho‘qintirish shart emas deb hisoblaganlar. Boshqalar esa bolani cho‘qintirish lozimligini takidlaganlar. Ko‘p insonlar cho‘qintirish marosimini juda ham ortga surganlar. Ba‘zilar o‘limi oldidan bu marosimni o‘tkazganlar. Toki ular umr mobaynida qilib o‘tgan gunohlaridan shu yo‘l bilan poklanib ketmoqchi bo‘lar edilar. Shuning uchun cherkov bu an‘anaga qarshi chiqib, go‘dak tug‘ilgan kundan boshlab sakkiz kun ichida bu marosimni bajarish lozimligini talab darajasiga ko‘targan.

Evxaristiya (*yun.* non va sharob totish marosimi) xristianlikdagi eng muhim marosimlardan ikkinchisidir. Rus tilida bu marosim “Prichastie” deb nomlanadi. Yunon tilida “Evxaristiya” deb ataladigan mazkur marosim, xochga mixlanishdan oldin Isoning havoriylar bilan birga tanovul qilgan eng oxiri kechki ovqat xotirasi, sifatida e‘tiqod qilinadi. Bu kecha tanovul kechasi ham deb ataladi. Avliyo Pavel keyinchalik bu hodisani sharhlab bergan. Cherkov esa uni marosim holiga keltirgan. Dastlab yilda bir marta amalga oshirilgani holda, keyinchalik har xaftada qilinadigan bo‘lgan. Qadim xristianlar, “evxaristiya”ni qurbonlik sifatida bilganlar. Bugun ham cherkovlarda amalga oshiriluvchi evxaristiya marosimida beriluvchi non va sharobni qurbonlik sifatida eb-ichadilar.

Xristianlar non bilan sharobni tanovul qilar ekanlar, bu bilan ular Isoning tanasi va qonini tatib ko‘rdik, endi xudoga yaqinroq bo‘ldik, deb hisoblaydilar. Bu marosim ertalab yoki tushki ibodatda asosiy o‘rinni egallaydi.

Bugungi kunda evxaristiya cherkovda yakshanba kuni amalga oshiriladi. Bu marosim borasida yo‘nalishlar orasida, mintaqa va madaniyatlardan kelib chiqib farqli ba‘zi bir jihatlar mavjud. Jumladan, katoliklarda mazkur marosimda yaqin-yaqinlargacha faqat ruhoniylargina ham non ham vino iste‘mol qilishgan. Oddiy insonlar (“miryane”) faqatgina non bilan poklanishgan. Pravoslav va protestant yo‘nalishlarida esa bu borada ruhoniylar va oddiy insonlar farqlanmaydi. Shuningdek, yo‘nalishlar orasida non va vinoning tarkibi borasida ham farqlar kuzatiladi. Masalan, katolik va protestantlarda muqaddas non xamirturushsiz hamda vino suv qo‘shilmagan holda bo‘ladi. Pravoslavlarda esa, aksincha, non xamirturushli va vinoga suv qo‘shilgan bo‘ladi.

Konfirmastiya (*yun.* miro moyi surtish marosimi; ruschada – miropomazanie). Zaytun yog‘idan tayyorlangan muqaddas moy surtish sirli marosimlardan biri bo‘lib havoriylar davrida yo‘lga qo‘yilgan.

Miro moyi – (*yun.* – xushbo‘y moy) cherkov episkopi tomonidan oliy navli zaytun yog‘iga oq uzum vinosi, atirgul yaproqlari, binafsha, zanjabil ildizlari,

muskat, atirgul, chinnigul va limon moylari kabi mahsulotlarni qo'shib qaynatish orqali tayyorlanadi.

Cho'qintirilgan bolaning, muqaddaslashtirilgan yog' (xushbo'y miro moyi) bilan, vujudining turli joylariga surtish marosimi. U Sharq cherkovlarida cho'qintirilgandan darhol keyin, G'arb cherkovlarida esa keyinroq qilinadi. Pravoslavlarda cho'qintirish bilan konfirmastiya orasida yaqin bir bog'liqlik bo'lganligi uchun ularning ketma-ket qilinishi afzal, deb bilinadi. Katoliklarda esa, mazkur marosim bola sakkiz yoshga to'lgachgina amalga oshiriladi. Bunda, miro surtilayotgan kishining peshona, yonoq, og'iz qismi, elkalari va qorniga xoch shaklida suriladi. Protestant yo'nalishlari esa mazkur marosimni yo umuman rad etadilar, yo bo'lmasa uni "sirli" deb tan olmaydilar.

Miro moyi tayyorlash cherkovning maxsus ichki marosimlaridan hisoblanib, uni tayyorlash huquqiga faqat episkoplar ega. Pravoslavlikda, miro tayyorlash imkoniyatiga ega bo'lgan cherkovlarga avtokefallik maqomini olishi mumkin.

Miro surtilgan bola, cherkovning bu ish uchun ajratilgan joyiga olib boriladi. U erda unga konfirmastiya noni ediriladi. Eya olmas darajada kichik bo'lsa, lablariga tekkiziladi. Shunday qilib u, cherkovning bir a'zosiga aylanadi.

Tavba-tazarru qilish marosimi. Bunda inson o'zi qilgan gunohlariga iqrор bo'lishi, keyinchalik shu gunohlarni qilmaslik uchun mag'firat so'rashi lozim. Bu xristianlikda keng yoyilgan gunohlarni e'tirof qilish marosimi hisoblanadi. Bu marosim, asosan gunoh qilish orqali yo'qolgan cho'qintirish inoyatini qayta qo'lga kiritish uchun qilinadi. Buning asosi sifatida Bibliyada keltirilgan quyidagi matnlar olingandir: "Xoh ayol bo'lsin, xoh erkak bo'lsin qandaydir gunoh sodir etgan bo'lsa, istig'for aytib, gunohlariga tavba qilsin" (Sonlar, 5:5,6).

Bu marosimning asosiy mohiyati dindor cherkovga kelib, qilgan gunohlari uchun tavba qiladi, ya'ni ruhoniya o'zining hamma gunohlarini batafsil so'zlab beradi, xattoki, qalbi tubidagi yashirin sirlarini ham ruhoni "ota"ga so'zlab beradi. Cherkov nomidan gunohlarni kechirish huquqiga ega bo'lgan ruhoni uning gunohlaridan o'tadi va unga nasihat qilib, uni to'g'ri yo'lga soladi va Muqaddas Ruhning kuchi bilan uni gunohlaridan pok qiladi.

Eley surtish marosimi (rus. soborovanie). Muqaddaslashtirilgan zaytun yog'ining ham shifo, ham gunohlarning kechirilishi hamda bemalol o'lish uchun kasallarga surtish marosimidir. Bu bemorning peshona, yonoq, lab va qo'llariga muqaddas deb bilingan zaytun moyi surtish ko'rinishida kechadi. Mazkur marosim, cherkov ta'limotiga ko'ra, insonning jismoniy va ruhiy kasalliklarini davolaydi. "...qo'llariga ilon olib ko'tarsalar yoki zahri qotil biror narsa ichsalar ham ularga zarar etmaydi. Bemorlarga qo'llarini qo'ysalar ular sog'ayib ketarlar" (Mark 16:18).

Bu marosim ayni paytda tavbasiga tayanib ulgurmagan bandalarning gunohlardan xalos etib, osongina jon topshirishlariga yordam beradi, deb hisoblanadi.

Ruhoni unvonini berish marosimi. Bu ruhoniyluk martabasiga ko'tarilish bilan bog'liq marosimdir. U "Xirotoniya" (yun. "xir" – qo'l va "tefimi" – qo'yaman) deb nomlanadi. Diniy ta'limotga ko'ra, ruhoni bo'ladigan shaxsning boshiga episkop qo'l tekkizganidan keyin, u "Muqaddas Ruh" ning alohida marhamati bilan odamlar o'rtasidagi vositachilik qilish xususiyatiga ega bo'ladi. Shundan so'ng

mazkur inson xuddi Isoga uning havoriylari xizmat qilganidek o'z zimmasiga Xudo va odamlar orasida vositachi bo'lib xizmat qilish majburiyatini oladi. Ma'lumki, xristianlik dinida ruhoniylar unvonlari – dyakon, presviter, episkop kabi uch turli darajaga ega.

Dyakon (yunon. xizmatchi) – xristian cherkovidagi eng quyi ruhoniylar darajasi. U marosimlarda episkop va presviterlarga yordamchilik qilish bilan shug'ullanadi.

Presviter (lot. oqsoqol) – xristian ruhoniylar ierarxiyasida yuqori darajaga ega ruhoniylar. Qadimda episkoplar ham shunday nom bilan atalgan. Jamoa tarafidan saylab qo'yiluvchi ruhoniylar bo'lib, dastavval, u pastor bilan birgalikda diniy marosimlarga rahbarlik qilgan.

Episkop (yunon. nazoratchi) – xristianlikdagi oliy darajadagi ruhoniylar unvoni. Katolik e'tiqodiga ko'ra episkoplar havoriylar Pavelning izdoshlari xisoblanadi. Shuningdek, episkop o'zi miro moyini tayyorlash, ruhoniylar darajasini berish, hamda diniy marosimlarni boshqarish huquqiga ega.

Nikoh marosimi. Xristianlikda kelin va kuyovlarning o'zaro xohishlari asosida kelgusi hayotlarida er-xotin bo'lib birga yashashlarini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan sirli marosim. Nikohda ham sirlilik bor, erkin tarzda ruhoniylar va cherkov huzurida er va ayol tarafidan oilaga sadoqatli bo'lishga va'da beriladi. Ularning oilalariga Isoning ruhi birlashib ketishiga oq fотиha beriladi va ulardan sof e'tiqodli xristian bolalar tug'ilishi va tarbiyalanishi Xudodan so'raladi.

Ushbu marosim XVI asrda paydo bo'lgan. Katolik yo'nalishiga ko'ra, nikoh Iso va cherkov orasidagi uzviy bog'liq ruhiy munosabatning bir ko'rinishidir va shuning uchun ham muqaddas marosim sanaladi. Bir marosim sifatida nikoh, ikki kishi orasidagi ahdlashuvning cherkov tomonidan muqaddas deb bilinishi va bu juftlikning cherkovda muqaddas bir bog'ich bilan bog'lanishidir. Nikoh Xudo tomonidan yuzaga keltirilgan bir jamlanish bo'lgani uchun, qadim-qadimdan muqaddas deb bilingan. Xudoning o'zi odamlarning nikoh ittifoqini himoya qiladi.

Cherkovning ta'kidlashicha, nikohda asosiy narsa huquqiy yoki iqtisodiy emas, balki axloqiy jihatdir. Ayni paytda, bu axloqiy jihat, diniy jihat bilan aynan bir narsadir. Shuning uchun ham nikoh marosimini o'tkazmay turib, chinakam axloqiy, oilaviy munosabatlarning bo'lishi mumkin emas. Cherkovda o'tkazilgan nikoh xristian oilasining qonuniy asosi hisoblanadi. Shu bois, uni buzishlik mumkin emas deb uqtiriladi.

Yuqorida qayd etilganidek, bu marosim xristianlikning turli yo'nalishlarida turlicha shaklda amalga oshiriladi. U pravoslavlikning ham asosini tashkil etadi. Faqat ularning bajarilishida katoliklar bilan pravoslavlar orasida ba'zi farqlar bor.

Rojdestvo – Isoning tug'ilishi munosabati bilan o'tkaziluvchi, xristianlik dinidagi eng muhim bayramlardan biridir. Katolik, protestant va pravoslav yo'nalishlariga ko'ra, yangi taqvim hisobi bo'yicha (Grigoryan yil hisobi bo'yicha) 25 dekabrda nishonlanadi. Rus pravoslav cherkovlarida esa, eski taqvim (Yulian) yil hisobi bo'yicha 7 yanvarda nishonlanadi.

Dastlabki davrda "Rojdestvo" va "Xudoning zohir bo'lishi" bayramlari bir-biriga mos kelgan. Bayram kunlarini tanlash cherkov an'analari bo'yicha "Ilohiy xushxabar" bayrami (Yulian taqvimi hisobida 25 mart kuni) bilan aloqadorlik

asosida va undan keyingi to‘qqiz oy ichidan tanlab olingan. Ma’lumki, yahudiylilik bo‘yicha “Xanukka”, rimliklar hisobida esa “Saturnali”, Rim imperiyasida Mitra xudosining tug‘ilgan kuni nishonlanadi. Xristianlikka cha bo‘lgan normalar Xaloskorning g‘orda tavallud topishi, uning bolaligi, o‘zga narsalar bilan munosabati, Sulaymon (Salomon) haqidagi, Vifleem yulduzlari haqidagi apokriflar hikoyalarida va xalq og‘zaki ijodida namoyon bo‘ladi. Qadimgi davrga oid qabr toshlaridan birida shunga tegishli surat saqlanib qolgan.

Pravoslav yo‘nalishida Rojdestvo Pasxadan keyingi o‘rinda turuvchi muhim bayram hisoblanadi, katolik yo‘nalishida esa yillik eng asosiy bayram sifatida nishonlanadi. Pravoslavlikda Rojdestvo bayrami qirq kunlik Postdan avval o‘tkaziladi. Maxsus va qat’iy tartib asosida, bu marosim osmonda birinchi yulduz paydo bo‘lguncha bajariladi. Bu qoida “sochelnik” deb nomlanadi. V asrda Anatoliy Konstantinopolskiy, VII asrda Andrey Ierusalimskiy, VIII asrda Ioann Damaskiylar tarafidan bu bayramda ijro etiladigan Rojdestvo kuyi ham yaratilgan.

Agar Rojdestvo shanba yoki yakshanba kuniga to‘g‘ri kelsa Ioann Zlotoust yoki Buyuk Vasiliy liturgiyalari bajariladi. Rojdestvodan cho‘qintirishga qadar bo‘lgan vaqt rus xalqi an‘analariga ko‘ra “svyatka” deb ataladi. Ular bu vaqtda yovuz kuchlar kezib yuradi deb hisoblaydilar.

Oddiy xalq e‘tiqodiga ko‘ra, agar Rojdestvo kuni qor yog‘sa, yoki kun issiq bo‘lsa, qirov bo‘lsa don mo‘l bo‘ladi. Osmon yulduzli bo‘lsa no‘xot mo‘l bo‘ladi. Bo‘ron asal mo‘l bo‘lishini anglatadi. Rojdestvo agar 31 kunlik oylarga to‘g‘ri kelsa, hosildorlik yaxshi bo‘lmaydi, deb hisoblanadi. Bundan tashqari Rojdestvo kuni bichish-tikish ishlarini bajarish mumkin emas. Bu ish bajarilsa bolalar ko‘zi ojiz tug‘ilishi mumkin, degan e‘tiqod mavjud. Bukri bolalar tug‘ilmasligi uchun shu kuni to‘quvchilik qilinmaydi. Ertalabki nonushtada suv ichilmaydi. Rojdestvo kuni nikoh tuzilmaydi.

Xristian ta’limotiga ko‘ra, rojdestvo kuni uch mahal (quyosh chiqayotganda, ertalab va kunduzi) ibodat qilinadi. Rojdestvo belgisi yashirin bo‘lib e‘tiqodli insonning qalbida bo‘ladi. XII asrdan boshlab katolik ibodatxonalarida Isoning chaqaloq qiyofasidagi bolalar ibodati namoyish qilina boshlagan. Uning tug‘ilgan kuni (ya’ni Rojdestvoda) insonlar uchun qutqaruvchi va abadiy hayot eshiklari ochiladi, deb e‘tiqod qilinadi.

Katoliklarda rojdestvo posti “advent” deb ataladi. U avliyo Andrey kunidan keyingi birinchi yakshanbada – 30 noyabrda boshlanadi. Bayram yarim tundagi, ertalabki va kunduzgi uch ibodat bilan nishonlanadi va Iso Masihning Ota-Xudoning ko‘ksidan, Bibi Maryamning qornidan, dindorning ko‘nglida ramziy ma’noda tug‘ilishini anglatadi. O‘sha kuni ta’zim qilish uchun ehromlarda go‘dak Isoning haykalchasi qo‘yilgan belanchaklar o‘rnatiladi.

Rojdestvo oilaviy bayram bo‘lib, bu kunda faqat maxsus taomlarga dasturxonga tortiladi. Bular baliq, meva, sabzavotlar va shirinliklar. Osmonda birinchi o‘nta yulduz paydo bo‘lganda ibodatxonalarda marosimlarni bajarishga kirishadilar. Katoliklar uchun bajarishi shart bo‘lgan amallar: rojdestvoning birinchi kuni dasturxonga go‘shti mahsulotlar, cho‘chqa, kurka, baliq go‘shti tortiladi. Dasturxon bu kunda qanchalik mo‘l bo‘lsa, kelgusi hayot shunchalik farovon bo‘ladi, deb biladilar. Shuningdek, ushbu kunda hamma joyda sovg‘alar ulashiladi.

Cherkov tomonidan Isoning tugʻilishini bayram qilish IV asrdan boshlangan. Cherkov taʼlimotiga koʻra, bu bayramni Xudo tomonidan Iso sharafiga bagʻishlab bayram qilish tavsiya etilgan.

Italiyada rojdestvo kuni uylaridan eski kiyimlarni, narsalarni, buyumlarni koʻchaga irgʻitib yuboradilar, shu bayramda hattoki urushlar toʻxtatilgan. Ayrim arazlashib yurgan kishilar yarashganlar, bemorlar holidan xabar olib, ularga sovgʻalar berganlar. Iso insoniyatni gunohidan ozod qilish uchun oʻz jonini fido qilish, Er yuzida adolat oʻrnatish uchun tugʻilgan deb tasavvur qilinadi va uning tugʻilgan kuni bayram qilinadi.

Pasxa. Yahudiylilik va xristianlik dinlarida bir xil nomlanuvchi Pasxa – xristianlarda, ayniqsa, katta tantana bilan oʻtadigan bayramdir. Pasxa (qad. yahudiycha “Peysax” – oʻtmoq) – yahudiylar va xristianlarning bahor bayrami.

Qadimda koʻchmanchi somiy qabilalari Pasxani chorva mollarining bahorgi bolalash vaqtida bayram qilganlar. Bu qabilalarning oʻtroqlashishi va dehqonchilik bilan shugʻullanishi natijasida Pasxa yigʻim-terim bayramiga aylangan.

Pasxa yahudiylarning yillik bayramlari ichida eng eʼtiborlisidir. Bu bayram xristianlarning Pasxasidan farqli oʻlaroq, yahudiylarning Misrdagi Firʼavn qulligidan ozodlikka chiqqanlari (taxminan mil. av. 8-asr) munosabati bilan nishonlanadi. Yahudiylar Pasxasida keyinchalik messiyani kutish gʻoyasi ham oʻz ifodasini topadi.

Tadqiqotchi A.Ranovich oʻzining “Qadimiy yahudiy dini tarixi qissalari” (“Ocherki istorii drevneevreyskoy religii”) nomli kitobida bu bayramning kelib chiqishi, uning nishonlanish sabablari haqida alohida toʻxtalib oʻtgan. Uning fikricha, dastlab bu bayram chorvador-dehqonlar tomonidan, keyinchalik esa Bibliyaga koʻra, misrliklar qoʻlidagi qullikdan ozod boʻlish sharafiga nishonlangan.

Mazkur bayram Rus Pravoslav cherkovida yana “Voskreshenie Iisusa Xrista” deb ham nomlanadi. Katoliklar (Gʻarbiy xristianlik)da pasxa 22 mart – 25 aprel oraligʻida, pravoslavlar (Sharqiy xristianlik)da 4 aprel – 8 may oraligʻida nishonlanadi. Bu bayramni nishonlanishining ham oʻz sababi bor. Yahudiylar Pasxani Misrdagi qullikdan ozod boʻlganliklari sharafiga bayram qilsalar, xristianlar Iso Masihning qayta tirilganini nishonlaydilar.

Xristianlik taʼlimotiga koʻra, bu Iso Masih oʻlimining uchinchi kuni sodir boʻlgan. Maʼlumki, shanba yahudiylar uchun muqaddas kun hisoblanadi. Shanba kuni hech qanday ish qilmaydilar, hatto, oʻlik ham koʻmilmaydi. Xristianlik taʼlimotiga koʻra, Iso Masih juma kuni kechqurun vafot etgan. Uni yakshanba kuni dafn etmoqchi boʻlishadi. Bir qancha ayollar Iso Masihning qabri oldiga ibodat qilish uchun keladilar. Ular orasida Mariya Magdalena ismli ayol ham bor edi. U tosh ustida koʻrinishi chaqmoqdek yorqin, kiyimi qordek oq farishtani koʻradi. Farishta ayollarga Iso Masihni qayta tirilgani haqida xabar beradi. Natijada bu xabar tez orada hamma joyga tarqaydi. Mariya Magdalena Rim imperatori huzuriga borganida unga qizil rangga boʻyalgan tuxumni koʻrsatadi va “Iso qayta tirildi”, deydi. Shuning uchun xristianlar tuxumni barcha tugʻilishlarning avvali, deb hisoblaydilar. Shundan beri “Pasxa” bayramida tuxumni boʻyab, bir-biriga taqdim qilish odat tusiga kirgan.

Bu bayramning asosiy g'oyasi shundaki, Iso Masih o'linga rozi bo'lish bilan o'z qavmini gunohlardan saqlab qolgan, deb e'tiqod qiladilar. Bu bayram etti kun davom etadi. Yahudiy va xristianlarda Pasxa bayramini nishonlash vaqti bir haftaga farq qiladi. Yahudiylar uni xristianlardan avval nishonlaydilar. Bu xristianlarning xohishiga ko'ra, Mazkur sana milodiy 325 yili Nikeya shahrida bo'lib o'tgan birinchi butun olam savorida belgilangan.

Xristianlikda asosiy ibodatlar majmuasi *liturgiya* deb nomlanadi. Liturgiya (yunon. – ibodat) – pravoslavlikda ertalabki yoki tushki ibodat (obednya), katoliklarda liturgiya messa deb ham ataladi. Unda non va vino totish marosimi o'tkaziladi. Liturgiya uch qismdan iborat. Birinchi qism – *proskomidiya* deb ataladi. Unda cherkov xizmatchisi non va vino totish marosimi uchun dindorlarga non va vino tayyorlaydi. Ikkinchi qism – oshkor e'lon qilish (*oglashenie*) deb nomlanadi. Bunda cho'qintirish oldidan xristian ta'limoti tanishtiriladi va xohlagan kishilar ishtirok etishi mumkin. Uchinchi qism – *e'tiqodlilar liturgiyasi* deb ataladi va u faqat cho'qintirilganlarga taalluqlidir. Liturgiya vaqtida turli marosimlar bajariladi xudoga iltijolar qilinadi, diniy qo'shiqlar kuylanadi, va'zlar aytiladi va h.k. Cherkov liturgiyani “sir-asrorlar siri” deb atab uni faqat Iso Masihning o'zi sirli kechada belgilagan, deb hisoblaydi.

4. Xristianlikning asosiy yo'nalishlari: katoliklik, pravoslavlik, protestantlik.

Milodiy 395 yilga kelib o'z vaqtida qudrati olamni larzaga solgan Rim imperiyasi g'arbiy (Rim) va sharqiy (Vizantiya) qismlarga bo'linib ketdi. Ushbu bo'linish mazkur hududdagi nafaqat siyosiy, ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy jabhalarga, balki diniy hayotga ham ta'sir o'tkazdi. Chunki, barcha xristianlarning rahnamosi bo'lgan Rim Papasi maqomidan G'arbiy Rim Vizantiyaga qarshi qurol sifatida foydalanishi mumkin edi. Shu sababli ham Sharqiy Rim Papaning obro'sini tushirish maqsadida turli sxizmalar (*yunon.* bo'linish, parchalanish) yuzaga kelishiga keng yo'l ochib berdi. Bunday ilk guruhlarining eng mashhurlari monofizitlar va nestorianlar edi.

Monofizitlik (*yunon.* “bir”, “yagona”, “tabiat”, “tabiiylik”) V asrda paydo bo'lgan xristianlikdagi xristologik doktrina. U Iso Masihning faqat xudolik tabiatini yoqlab, uning insonlik mohiyatini rad etadi. Ya'ni pravoslav ta'limotiga zid ravishda monofizitlik Masih-Xudo inson emas, ya'ni uning inson sifatida ko'rinishi mavhum. Ammo “monofizitlik” terminining o'zi adabiyotlarda VII asr oxirlaridagina paydo bo'lgan.

Monofizitlik asoschisi deb Konstantinopol ibodatxonasining igumeni (erkaklar monastirining boshlig'i) arximandrit (monastir boshlig'i) Evtixiy (tax. 378-454 y.) tan olingan. Shu sababli Evtixiylik deb ham yuritiladi. 448 yildagi Konstantinopol sobori Evtixiyning ta'limoti tadqiqotlariga bag'ishlangan. Unda Evtixiy o'z ta'limotining asoslarini shunday ta'riflaydi: “Men Xudoimizning qo'shilishidan oldin ikki tabiatdan iborat bo'lgan, birlashganidan keyin esa yagona tabiat egasi bo'lganiga e'tiqod qilaman”.

Hozirgi kunda monofizitlikning umumiy tarafdorlari 45 mln. kishini tashkil etadi. Asosiy monofizitlik cherkovi tashkilotlari – Arman-apostol cherkovi, Kopt

pravoslav cherkovi (unga yaqin bo'lgan Nubiya va Efiopiya cherkovlarini ham o'z ichiga oladi), Suriya pravoslav (yakovit) cherkovi (Suriya cherkovining Malankar provinstiyasi va Malabar Suriya cherkovini o'z ichiga oladi).

Arman-apostol cherkovi eng qadimgi xristian cherkovlaridan biri hisoblanadi. Avliyo Grigoriy Prosvetitel harakatlari bilan 301 yilda Armanistonda xristianlik davlat dini deb e'lon qilinadi. "Arman-grigorian cherkovi" nomi unga nisbat berilgan holda shunday atalgan.

V asrning o'rtalarigacha Arman-grigorian cherkovi xristianlikning bir tarmog'i hisoblangan. Lekin Vizantiyadan mustaqil bo'lishga harakat qilgan hamda 451 yilda bo'lib o'tgan Jahon soborining monofizitlarga qarshi qaroriga norozilik bildirgan Arman-apostol cherkovi amalda ham Sharqiy, ham G'arbiy cherkovlardan ajralishga muvaffaq bo'ldi.

Arman-apostol cherkovining diniy ta'limoti pravoslavlik ta'limotiga juda yaqin. Faqat Arman-apostol cherkovida pravoslavlikdan farqli ravishda Isoning jismida xudolik va insonlik xislati alohida-alohida mavjud bo'lmay, ular o'zaro qo'shib ketgan, deb hisoblanadi. Cherkov ta'limotida xristianlikning barcha sirli marosimlari tan olinadi. Shu bilan birga, Arman-grigorian cherkovida boshqa xristian yo'nalishlarida uchramaydigan "matax" deb nomlanadigan qurbonlik keltirish marosimi mavjud. Bu marosim katta bayramlar munosabati bilan amalga oshirilib, buqa, qo'y yoki parranda so'yilib, uning go'shti maxsus duo bilan muqaddas tuzli suvda pishiriladi. Pishgan go'shtning hammasi shu kunning o'zida yaqin kishilarga tarqatilishi lozim.

Ushbu cherkov vakillari Iso tug'ilgan kuni (Rojdestvo, 6 yanvar), Isoning xatna qilinishi (14 yanvar) kabi bayram va marosimlarni nishonlaydilar. O'zbekistonda ham Arman-grigorian cherkovlari mavjud bo'lib, ulardan biri Samarqand shahrida 1903 yildan faoliyat ko'rsata boshlagan. 2011 yilning 1 iyuliga qadar ularga tegishli 2 ta diniy tashkilot ro'yxatga olingan.

Nestorianlik xristianlikdagi yo'nalishlarning eng kam sonlisidir. U V asr boshlarida paydo bo'lgan. Bu yo'nalish asoschisi 428-431yillarda Konstantinopol patriarxi lavozimidagi monax Nestoriy hisoblanadi. Xristianlikning boshqa yo'nalishlari namoyondalaridan farqli ravishda nestorianlar "Iso Masih Xudoning o'g'li bo'lmagan, balki Xudo mujassam bo'lgan inson bo'lgan, shu sababli Iso Masihning xudolik va insonlik tabiati bir-biridan farqlidir", deb e'tiqod qiladilar. Shunga bog'liq ravishda ularda Bibi Maryam Xudoni emas balki Isoni dunyoga keltirgan deb hisoblanadi va unga alohida e'tiqod qilinmaydi. 431 yilda Uchinchi Butun Jahon Efes soborida nestorianlik e'tiqodi va oqimi "eres" (bid'at) sifatida qoralangan va ta'qib ostiga olingan.

Bugungi kunda mazkur cherkov tarafdorlarining soni taxminan 200 ming kishi. Ular Iroq (82 ming), Suriya (50 ming), Hindiston, Eron, AQSh, Rossiya, Gruziya, Armaniston va boshqa mamlakatlarda joylashgan.

589 yili Toledo shahrida bo'lib o'tgan Butunjahon soborida Nikeya-Konstantinopol e'tiqod timsoliga "filiokve" tushunchasining kiritilishi, xristianlikning aqidaviy jihatdan ham amalda ikkiga bo'linib ketishiga sabab bo'ldi. "Filiokve" so'zi lotinchadan "o'g'ildan ham" degan ma'noni anglatib, unga ko'ra ilohiy uchlik – troistaning atributlardan bo'lgan Muqaddas Ruh bir vaqtning o'zida

ham Ota Xudodan ham O'g'il Xudodan tajalliy etadi, ya'ni ulardan kelib chiqadi. Holbuki, Birinchi va Ikkinchi soborlarda qabul qilingan e'tiqod timsoliga ko'ra "Muqaddas Ruh faqat Ota Xudodan kelib chiqadi" deb mustahkamlab qo'yilgan edi. Katta shov-shuv va kelishmovchiliklarga sabab bo'lgan mazkur qoida oxir-oqibat 1013 yili Papa Benedikt VIII davrida rasman diniy amaliyotga kiritildi. Kelishmovchiliklar asosan Papa va Konstantinopol patriarxi orasida avj olib, 1054 yili xristianlikning rasmiy ravishda katoliklik va pravoslavlikka bo'linishiga olib keldi.

Katoliklik (Katolistizm) va uning o'ziga xos jihatlari Katoliklik (*yunon.* butun jahon) ham 1054 yilda xristianlikning ikkita – g'arbiy va sharqiy cherkovga bo'linishi natijasida tashkil topgan.

Katoliklik Evropa, Amerika qit'asi davlatlarida keng tarqalgan. Afrikadagi qator mamlakatlarda ham katoliklik asosiy diniy e'tiqod hisoblanadi. Italiya, Ispaniya, Portugaliya, Fransiya, Belgiya, Avstriya va Lotin Amerikasi davlatlarida asosiy e'tiqod qilinadigan din bo'lsa, Vatikan davlatida esa rasmiy din hisoblanadi.

Dunyoda xristianlikning ushbu yo'nalishiga taxminan 1,076 milliard kishi e'tiqod qiladi.

Katolik cherkovi qat'iy markazlashgan tashkilot hisoblanadi. Rim Papasi – katolik cherkovining boshlig'i, Isoning noibi va apostol Petrning o'rinbosari hisoblanadi. Diniy hayotda gunohsiz deb hisoblanadigan, yashirin ovoz berish yo'li bilan kardinallar kollegiyasi saylaydigan Papaning hokimiyati jahon soborlari hokimiyatidan ustun turadi. Katolik cherkovi soborlari (episkoplar yig'ini) cherkovga oid murakkab masalalarni hal etish uchun Papa tomonidan chaqiriladi. Papa cherkov davlati – Vatikanning cheksiz vakolatlarga ega rahbaridir.

Bugungi kunda katolik cherkovi o'ziga itoat etuvchi o'ta intizomli ruhoniylarning juda keng safiga, ko'psonli monaxlik ordenlari, missionerlik, xayriya va boshqa turdagi ko'plab diniy tashkilot va muassasalarga ega. Umuman olganda, katoliklikda uchta asosiy cherkov rutbasi mavjud bo'lib, bular: diakon, presviter va episkoplardir.

Katoliklikning markazi Vatikanda joylashgan. 1929 yildan boshlab Vatikan mustaqil davlat maqomiga ega bo'ldi. U hozirda 120 dan ortiq davlatlar bilan diplomatik aloqalar o'rnatgan.

Katoliklikda "Injil" va "Muqaddas rivoyatlar" bilan bir qatorda Butun jahon soborlari va Rim Papasining qarorlari ham diniy ta'limot manbai deb qaraladi.

Pravoslavlardan farqli ravishda katoliklikda:

- "Muqaddas Ruh" nafaqat Ota-xudodan balki O'g'il-xudodan ham kelib chiqqan, deb hisoblanadi;

- Iso va uning havoriylari, Bibi Maryam hamda avliyolar amallarini qamrab olgan "xayrli va savobli ishlar xazinasini" mavjud va ushbu xazina hisobidan cherkov gunohkorlarning gunohidan o'tish imkoniga ega, deb hisoblandi. Mana shu ta'limotga, ya'ni gunohlardan pok bo'lish va uning savobini o'tganlarga bag'ishlash mumkin, degan aqidaga asoslanib katolik cherkovi XII asrdan boshlab gunohlarni kechirish haqidagi yorliqlar (indulgenstiya – *lot.* rahm-shafqat) bilan savdo qilishni yo'lga qo'ygan. Ruhoniylar vafot etganlarning yaqinlariga indulgenstiya sotish orqali ularning a'rofdan bo'lish muddatini qisqartirishlari mumkin;

- A'rof (do'zax va jannat oralig'idagi mavze) haqidagi aqida mavjud. Unga ko'ra, gunohi katta bo'lmagan gunohkorlarning ruhi u erda o'tda kuyadi, keyin jannatga yo'l topadi. Ruhning a'rofda bo'lish muddati o'lganlar xotirasiga yaqinlari tomonidan qilinadigan xayrli ishlar (ibodat va cherkov foydasiga xayr-ehson qilish) evaziga qisqartirilishi mumkin;

- Bibi Maryam ham Iso kabi Annaning (Maryamning onasi) iffati saqlangan holda Muqaddas ruhdan homilador bo'lishi orqali dunyoga kelgan, deb hisoblanadi; Katoliklikning o'ziga xos xususiyatlari qatorida:

- nikoh qat'iy hisoblanishini (katoliklik aqidasi binoan nikoh aqdi osmonda tuziladi va erdagilar uni buzish huquqiga ega emaslar);

- Bibi Maryamning xudodan gunohlarni so'rab beruvchi sifatleri ko'proq e'zozlanishini;

- marosimlar teatrlashtirilgan tarzda, dabdabali, kishilarning his-tuyg'ulariga ta'sir etadigan darajada o'tkazilishi, ashula bilan birga organ musiqasidan ham foydalanilishini;

- ibodatxonalar rasm va haykallar bilan bezatilishi, avliyolar, jafokashlar ibodatlarini ifoda etuvchi turli muqaddas yodgorliklarni e'zozlash keng tarqalganini alohida qayd etish lozim.

Xristianlikning etti asrorini talqin qilish va ularga rioya qilishda ham pravoslavlikdan muayyan farqlar kuzatiladi. Xususan, katoliklikda:

- cho'qintirish amali cho'qintirilayotgan odamning ustidan suv quyish orqali bajariladi;

- cho'qintirilgandan keyin surtiladigan xushbo'y moy cho'qintirish bilan bir vaqtda emas, balki sakkiz yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga episkop tomonidan surtiladi;

- nonni Isoning tanasi, vinoni uning qoni misolida iste'mol qilishga asoslangan marosimda ruhoniylar xamirturushsiz non va vino, oddiy insonlar esa faqat xamirturushsiz non bilan (hozir ba'zan vino bilan ham) prichashenie qiladilar;

- barcha ruhoniylar uylanmaydi. Diniy martabadan chiqish esa man etiladi;

Katoliklikda quyidagi "Majburiy" bayramlar nishonlanadi:

1. Iso tug'ilgan kun (Rojdestvo Xristovo - 25 dekabr);

2. Xudoning zohir bo'lishi (Bogoyavlenie - 6 yanvar);

3. Me'roj, ya'ni Isoning osmonga ko'tarilishi (Voznesenie Gospodne - Pasxaning 40-kuni);

4. Isoning tana va qoni bayrami (Prazdnik Tela i Krovi Xristovyx - Pasxa bayramidan 60 kun o'tgach nishonlanadi);

5. Bibi Maryam kuni (Den Presvyatoy Devy Marii, Materi Bojiey - 1 yanvar);

6. Bibi Maryamning pokdomon holida homilador bo'lishi (Neporochnoe Zachatie Presvyatoy Devy Marii - 8 dekabr);

7. Bibi Maryamning osmonga ko'tarilishi yoki vafot etishi (Uspenie Presvyatoy Devy Marii - 15 avgust);

8. Bibi Maryamning qallig'i Avliyo Iosif kuni (Den Svyatogo Iosifa, Obruchnika Marii - 19 mart);

9. Havoriylar Petr va Pavellar bayrami (Den svyatykh apostolov Petra i Pavla - 29 iyun);

10. Barcha avliyolar kuni (Den vsekh svyatykh -1 noyabr).

Pravoslavlik (Pravoslavie) tarixi va ta'limoti Pravoslavlik (Pravoslavie) (*rus. chin e'tiqod*) – xristianlikning 1054 yilda bo'linib ketishi natijasida shakllangan shu dindagi uch asosiy yo'nalishidan biri. Mazkur yo'nalish tarixan xristianlikning sharqiy shahobchasi sifatida ro'yobga chiqdi va shakllandi. U asosan, Sharqiy Evropa, Yaqin Sharq va Bolqon mamlakatlarida tarqalgan. "Pravoslav" atamasi yunoncha "ortodoksiya" so'zidan olingan bo'lib, ilk davr xristian yozuvchilari asarlarida uchraydi. Pravoslavlikning manbaviy asoslari Vizantiyada shakllandi, chunki bu yo'nalish u erdagi hukmron din edi.

Dunyo bo'yicha pravoslavlikka e'tiqod qiluvchilar soni 217 million atrofida hisoblanadi. Unda katolikliklarda bo'lganidek yagona markaz hozirga qadar yo'q. Bugungi kunda dunyoda 15 ta avtokefal (mustaqil) Konstantinopol, Aleksandriya, Antioxiya, Quddus, Gruzin, Serb, Rumin, Bolgar, Kipr, Ellada, Alban, Polyak, Chexiya, Slovakiya, Rus, Amerika va 4 ta avtonom maqomga ega pravoslav cherkovlari mavjud. Ular umumcherkov ahamiyatiga molik masalalarni hal etishda bir-birlari bilan aloqada bo'lib turadilar.

Pravoslavlik diniy ta'limoti "Muqaddas yozuv" ("Injil") va "Muqaddas rivoyatlar"ga asoslangan. Bu aqidalarni pravoslav cherkovlari ilohiy xarakterga ega, abadiy va o'zgarmas deb biladi.

"Muqaddas uchlik" - xudoning bir vaqtning o'zida ham yagona, ham uch xil ko'rinish (Ota-xudo, O'g'il-xudo-Iso va Muqaddas Ruh) da namoyon bo'ladi, deb ishonish, insonni tug'ma gunohkor deb bilish, Isoning inson qiyofasiga kirib, o'z ummatlarini gunohdan xalos etish uchun o'zini qurbon qilganini tan olish, oxiratga va unda qayta tirilishga e'tiqod qilish, cherkovning xudo va odamlar o'rtasidagi vositachi ekaniga ishonish pravoslavlik diniy ta'limotining asosini tashkil etadi.

Pravoslavlikda diakon, episkop, mitropolit, patriarx kabi diniy rutbalar mavjud. Poytaxt shaharlarning episkoplari mitropolit deb ataladi. Pravoslav cherkovining eng oliy mansabi *patriarx*dir.

Xristianlikning 7 sirli marosimi pravoslavlikning ham asosini tashkil etadi. Faqat ularning bajarilishida katoliklar bilan pravoslavlar orasida ba'zi farqlar bor.

Pravoslavlikda:

- yangi tug'ilgan bola cho'qintirilayotganda suvga botirib olinadi;
- muqaddas moy surtish cho'qintirishdan so'ng ketma-ket mahalliy ruhoniylar tomonidan bajariladi;
- oddiy insonlar va ruhoniylar bir xil – kvasli non va vinodan totinadilar;
- nikoh marosimi cherkovda, ruhoniylar tomonidan amalga oshiriladi. Er-xotin faqatgina xiyonat sababli ajrashishlari mumkin. Nikohni faqat cherkov bekor qila oladi;
- xristianlikning boshqa konfessiyalaridan farqli ravishda "qora" va "oq" ruhoniylar farqlanadi. Jumladan, "qora" ruhoniylarda "stelibat", ya'ni uylanmaslik amaliyoti mavjud;
- tavba marosimida katoliklikdan farqli ravishda tavba qiluvchi va ruhoniylar yuzma-yuz o'tiradilar.

Qolgan marosimlarda sezilarli farq kuzatilmaydi.

Pravoslavlikda ibodat asosan mahalliy tilda olib boriladi. Rojdestvo, Pasxa kabi umumxristian bayramlari pravoslavlikning ham asosiy marosimlari hisoblanadi.

Cherkovlar bo‘linganidan so‘ng katoliklar tomonidan qabul qilingan aqidalarni pravoslavlar xato, “Muqaddas yozuv” va “Muqaddas rivoyatlar”ga zid, deb hisoblaydilar. Shuningdek, cherkovlar bo‘linishidan so‘ng katoliklar tomonidan qabul qilingan bayramlarni ham pravoslavlar nishonlamaydilar.

Pravoslavlar asosan quyidagi bayramlarni nishonlaydilar:

1. Iso tug‘ilgan kun (Rojdestvo Xristovo – dunyo pravoslavlarida 25 dekabr, Rus pravoslav cherkovida 7 yanvar);
2. Isoning xatna qilinishi (Obrezanie Gospodne – 14 yanvar);
3. Isoning cho‘qintirilishi (Kreçenie Gospodne. Bogoyavlenie – 19 yanvar);
4. “Qadimgi Ahd” va “Yangi Ahd”lar birlashgan kun (Sretenie Gospodne – 15 fevral);
5. Ilohiy xushxabar (Blagovещenie Presvyatoy Bogorodisty – 7 aprel);
6. Isoning Quddusga kirishi (Vxod Gospoden v Ierusalim – 24 aprel);
7. Pasxa (Pasxa Gospodnya. Svetloe Xristovo Voskresene – 1 may);
8. Isoning osmonga ko‘tarilib ketishi (Voznesenie Gospodne – 9 iyun);
9. Muqaddas uchlik yoki Pyatidesyatnista bayrami (Den Svyatoy Troisty ili Pyatidesyatnista - 19 iyun);
10. Yahyo payg‘ambarning tug‘ilgan kuni (Rojdestvo Ioanna Predtechy – 7 iyul);
11. Havoriylar Petr va Pavellar kuni (Den svyatykh pervoverkhovnykh apostolov Petra i Pavla – 12 iyul);
12. Iso Masihning Ermon tog‘ida nurlanishi bayrami (Preobrajenie Gospodne – 19 avgusta);
13. Bibi Maryamning vafoti (Uspenie Presvyatoy Bogorodisty – 28 avgust);
14. Yahyo payg‘ambar qatl etilgan kun (Useknovenie glavы Ioanna Predtechy – 11 sentyabr);
15. Bibi Maryamning tug‘ilgan kuni (Rojdestvo Presvyatoy Bogorodisty – 21 sentyabr);
16. Iso mixlangan xochni tiklash bayrami (Vozdvijenie Kresta Gospodnya – 27 sentyabr);
17. Bibi Maryamning 910 yilda Konstantinopol shahri qamali paytida mo‘‘jizaviy paydo bo‘lishi bayrami (Pokrov Presvyatoy Bogorodisty – 14 oktyabr);
18. Bibi Maryamning ota-onasi tomonidan ibodatxonada xizmat qilish uchun topshirilishi bayrami (Vvedenie vo xram Presvyatoy Bogorodisty – 4 dekabr).

Protestantlik (Protestantizm)ning yuzaga kelishi va sektalari Protestantlik (Protestantizm) (*lot. norozi bo‘lish, kelishmaslik*) – XVI asrda katoliklik yo‘nalishidan ajralib chiqqan xristianlikdagi uch asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. U XVI asrda Evropada katoliklarga qarshi qaratilgan Reformastiya harakati bilan bog‘liq ko‘plab mustaqil cherkovlar va sektalarni o‘z ichiga oladi.

Protestantlik AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Niderlandiya, Kanada, Shveytariya, Skandinaviya mamlakatlari, Latviya, Estoniyada keng tarqalgan. Bugungi kunda protestantlar soni taxminan 647 millionni tashkil etadi.

Katolik cherkovi tomonidan XV-XVI asrlarda indulgenstiya savdolarining avj oldirilishi oqibatida cherkovning xalq orasida obro'si tushib bordi. Shunday bir vaziyatda, 1517 yil 31 oktyabrda Vittenberglik ruhoniylar Martin Lyuter shahar sobori darvozasiga indulgenstiyalar savdosini tanqid qilgan 95 moddadan iborat tezislarini osib qo'yadi.

Lyuter xristianlik aqidalari hammaga to'liq tushunarli bo'lishi uchun Bibliyaning zamonaviy tillarga tarjima qilinishi, cherkovdagi diniy xizmatlar ona tilida olib borilishi tarafdori edi. Ba'zi knyazlar va shahar vakillari lyuteranlikning tarqalishini cheklashga qaratilgan ayrim harakatlarga qarshi ekanliklarini bildirib "Protestantiya"ga imzo chekdilar. Protestantlik degan nom mana shundan kelib chiqqan.

Protestantlik xudoning mavjudligi, uning uch qiyofada namoyon bo'lishi, ruhning abadiyligi, jannat va do'zax, vahiy va ilohiy taqdir to'g'risidagi umumxristian aqidalarini tan oladi.

Shu bilan birga, protestantlik:

- cherkov va ruhoniylarning e'tiqod qiluvchilar bilan xudo orasidagi vositachi ekanini inkor etadi;

- cherkov ierarxiyasi, ruhoniylar va oddiy kishilar orasidagi tabaqalanishni rad qiladi;

- monaxlik, avliyolar, xoch va ikonalariga sig'inishni noto'g'ri deb hisoblaydi;

- ko'p mablag' talab qiladigan tadbirlarni asossiz deb biladi;

- stelibat (ruhoniylarning uylanmasligi)ni inkor etadi.

Protestant yo'nalishlari bir-biridan u yoki bu jihatlariga ko'ra farqlansada M.Lyuter tomonidan katolik cherkovi ta'limotiga qarshi keskin tarzda bayon etilgan:

- o'z e'tiqodi bilan najot topish;

- e'tiqod qiluvchilarning barchasi ruhoniylar bo'lishi, ya'ni har bir cho'qintirilgan inson cherkov yordamisiz o'zi xudo bilan muloqotda bo'lishi, toat-ibodat qilishi, va'z o'qishi mumkinligi;

- "Bibliya"ning oliy nufuzi, uni o'qish, o'rganish va tafsir qilish e'tiqod qiluvchining birinchi majburiyati ekani haqidagi 3 tamoyil ularning barchasi tomonidan birday tan olinadi va ular protestantlikning asosiy qoidalari hisoblanadi.

Protestantlikning ilk shakllari: lyuteranlik, stvinglichilik, kalvinizm, unitarizm va sostinchilik, anabaptizm, mennonitlik va anglikanlik edi. Hozirgi vaqtda protestantlik dunyoning barcha qit'alarida keng tarqalgan. Uning jahon markazi AQShda, bu erda baptist, adventist, Iegova shohidlari va boshqalarning qarorgohlari joylashgan.

Lyuteranlik – ilk protestantlik yo'nalishi. Yuqorida qayd etilganidek rohib Martin Lyuter (1483-1546) tomonidan asos solingan.

"Bibliya" bilan bir qatorda M.Lyuter qarashlarini o'zida mujassam etgan "Kelishuv kitobi" ham lyuteranlik diniy ta'limotining manbai sanaladi.

Lyuteranlikda protestantlikning boshqa yo'nalishlari kabi ibodat marosimlari soddalashtirilgani bilan ham ajralib turadi. Shu bilan birga, xristianlikning etti sirli marosimlaridan cho'qintirish hamda "non va vino totish" tan olingan holda qolganlariga oddiy marosimlar sifatida qaraladi.

Germaniyadan keyin lyuteranlik Evropaning Avstriya, Vengriya, Franstiya kabi bir qator davlatlari hamda Shimoliy Amerikada tarqaldi.

Bosh sinod – lyuteranlikning oliy huquqiy organi episkop tomonidan nazorat qilinadigan Konsistoriya (cherkov ishlari bo'yicha tashkilot) asosiy ijroiya hokimiyati hisoblanadi.

Kalvinizm. Diniy islohotning boshqa bir yirik arbobi Jan Kalvin (1509-1564) edi. Uning 1536 yilda nashr etilgan “Xristian dinidagi ko'rsatmalar” degan bosh asari, protestanizm ta'limot sifatida shakllanganidan keyin yangi bir diniy yo'nalish - kalvinizmning asosi bo'lib qoldi.

Dastlabki islohot arboblardan farqli o'laroq, Kalvin uchun asosiy manba Injil emas, balki Tavrot bo'lib qoladi. Kalvin absolyut taqdir haqidagi ta'limotni ishlab chiqdi. “Iso ham bizning gunohlarimiz uchun azobu uqubatlarga giriftor qilingan”, der edi u.

Protestant cherkovining kalvinistik yo'nalishdagi davomchilari (kalvinistlar yoki reformatlar) Shotlandiya, Gollandiya, Shimoliy Germaniya, Franstiya, Angliyada keng nufuzga va ta'sirga ega edilar.

Presviterianlar kalvinistik cherkovdan kelib chiqqan bo'lib, mo'ʻtadil puritanlardir. 1592 yili Shotlandiya parlamenti bu ta'limotni asosiy mafkura deb hisoblash haqida qaror qabul qilgan. Bu jamoa boshida jamoa a'zolari tomonidan saylangan presviter turadi.

Presviterianlar diniy ta'limotining asosiy aqidalari “Vestminster” kitobida bayon qilingan. Bu aqidalar ortodoks kalvinizm ruhida bo'lib, olamdagi barcha odamlarning gunohkorligi va qismatning mutlaqligiga ishonchdan iborat.

Presviter jamoasi qavmlar saylagan presviterlar va pastorlardan iborat konsistoriya tomonidan boshqariladi. Presviterianlarning oliy organi – bosh assambleya. Bosh assambleya presviterianlar vakil qilib yuborgan presviter va pastorlardan iborat. Presviterianlarning ko'pchiligi o'zlarining xalqaro tashkiloti – “Presviterianlarning tashkiliy tuzilishiga amal qiluvchi jahon reformasiya cherkovlari alyansi”ga a'zodir. Mazkur alyans 1875 yilda tashkil etilgan.

Hozirgi paytda Shotlandiya, Angliya, Irlandiya, AQSh, Kanada, Avstraliya va boshqa mamlakatlarda presviterianlar mavjud.

Anglikan cherkovi Angliyaning davlat cherkovi 1534 yilda mahalliy katolik cherkovi Buyuk Britaniya qiroli Genrix VIII ni cherkov boshlig'i deb e'lon qildi, ya'ni cherkov qirol hokimiyatiga bo'ysundirildi. XVI asr o'rtalariga kelib ibodatni ingliz tilida olib borish joriy etildi. Anglikan diniy ta'limoti “Umumiy ibodatlar kitobi”da aks ettirilgan.

Anglikan cherkovida katolistizmdagi marosimlar shundayligicha qabul qilinib, undagi Ierarxiya tuzumiga o'xshash tartib joriy etilgan. Anglikan cherkovi tarkibiga 3 cherkov kiradi. Ular katolistizmga yaqin turadigan oliy cherkov, puritanizmga va pietizmga yaqin quyi cherkov, xristian oqimlarining barchasini birlashtirishga intiluvchi hukmron oqim – keng cherkov. Anglikan cherkovidan rasman ajralgan cherkovlar Shotlandiya, Uels, Irlandiya, AQSh, Kanada, Avstraliya kabi jami 16 mamlakatda tarqalgan. 1867 yildan Anglikan cherkovi o'z mustaqilligini saqlagan holda Anglikan cherkovlar ittifoqiga birlashgan. Lambet konferenstiyalari Anglikan cherkovida konsultativ organ hisoblanadi.

Baptistlik (Baptizm). Protestant ta'limotining eng ko'p sonli davomchilari baptistlardir. Baptizm (*yunon.* suvga bo'ktirish) XVII asr boshlarida vujudga kelgan bo'lib, hozirgi kunda dunyoning 130 mamlakatida o'z tarafdorlariga ega. Bu ta'limot tarafdorlari faqat o'spirinlarnigina cho'qintirishga olib boradilar. "Hech kim, jumladan, ota-onalar ham kishi uchun biror dinni tanlay olmaydi. Kishi dinni ongli ravishda o'zi ixtiyor qilmog'i zarur" degan tamoyil baptistlarning asosiy qoidasidir. Ularda ibodat o'ta soddalashtirilgan bo'lib, diniy qo'shiq, ibodat va mav'izadan iborat. Ular to'rtta sirli marosimni saqlab qolishgan: cho'qintirish (o'spirinlar uchun), non va vino eyish, nikoh, ruhoniylikka qabul qilish.

Adventistlar (*lot.* kelish, voqe bo'lish) protestantlikdagi yo'nalishlardan biri bo'lib, unga XIX asrning birinchi yarmida AQShda Uilyam Miller (1772-1849) asos solgan.

"Bibliya"ni o'rganib, "oxirzamon"ning yaqinlashayotgani hamda Iso Masihning ming yillik hukmronlik davri boshlanishi haqidagi fikrga kelgan U.Miller 1831 yilda Isoning 1843 yilda qaytishi haqida katta va'z qildi. Bu va'z hatto Evropada ham aks-sado berdi. 1843 yil kirib kelganida esa U.Miller o'z xulosasini biroz o'zgartirib Isoning qaytish muddatini 1844 yilga ko'chirdi. Masih tushishi kerak bo'lgan oy va kunni, hatto joyini – Nyu-York shtatidagi tog'ni ham aniq ko'rsatdi. Belgilangan kunda Miller izdoshlari oq kiyimlarga o'ranib "qiyomat tog'i"da joylashdilar. Uzoq kutishdan so'ng "payg'ambar" izdoshlarining soni kamaya boshladi, lekin ko'plar unga sodiq qoldilar. Isoning 1843 yili kelmaganining sababi esa o'sha yili Iso erga emas, balki "osmondagi poklanish joyi" (*chistiliye*) ni tozalash uchun kelgan, deb talqin qilindi.

1845 yilda U.Miller va uning izdoshlari baptistlar safidan chetlashtirilganlaridan so'ng o'zlarining "adventistlar" deb atalgan tashkilotini tuzdilar.

Adventistlar ta'limoti Iso Masihning ikkinchi marotaba qaytishi g'oyasiga asoslanadi. Unga ko'ra ikkinchi qaytish davrida faqatgina taqvorlar (birinchi tirilish) tiriladilar va Xudo bilan osmonda 1000 yil bo'ladilar. Bu davr mobaynida erda insonlar bo'lmaydi, ular tomonidan yaratilgan jamiki narsa vayron bo'lib, yo'q bo'lib ketadi. Shayton kishanlanadi va uning jazosi vayronaga aylangan erda bo'ladi. 1000 yildan so'ng Iso uchinchi bor erga qaytadi, shunda jin, alvasti va shu kabilar tiriladilar (ikkinchi tirilish). Shayton esa xalqlarni yo'ldan ozdirib, ularni Isoga qarshi oxirgi jangga to'plash uchun vaqtincha ozodlikka chiqadi. Lekin osmon olovi ularni kulga aylantiradi. Shayton va insu-jinslar abadiy yo'q qilinadilar - bu ular uchun ikkinchi o'limdir. Olov bilan tozalangan Er yangilanadi va uni taqvorlar egallaydilar. Quddus qayta tiklanadi va odamlar abadiy rohatda baxtli hayot kechiradilar.

Ettinchi kun adventistlari adventistlik zamirida paydo bo'lgan eng yirik yo'nalish hisoblanadi. 1844 yilda AQShda yuzaga kelgan ushbu yo'nalishning asoschisi Elena Uayt (1827-1915) hisoblanadi.

"Ettinchi kun adventistlari" yo'nalishi tarafdorlarining soni taxminan 16 million kishini tashkil etadi. Uning 206 davlatda 46 mingdan ortiq cherkov (jamoalari bor. Umumjahon Ettinchi kun adventistlari cherkovining Markazi – Bosh Konferenstiyasi AQShning Vashington shahrida joylashgan.

“Ettinchi kun adventistlari” ta’limotiga ko‘ra, Xudo o‘z irodasini xalqqa etkazish uchun go‘yoki, Elena Uaytni tanlagan va unga 2000 ga yaqin “ko‘rinishlar” (videnie) bo‘lgan. Uning bu “ko‘rinishlar” asosida yozgan kitob va xatlari “Bibliya” bilan bir qatorda “Ettinchi kun adventistlari” diniy ta’limotining asosiy manbai hisoblanadi.

Iso Masihning yaqin orada qaytishiga ishonish “Ettinchi kun adventistlari”ning asosiy aqidasi hisoblanadi.

Ettinchi kun adventistligida:

- “Bibliya” buyruqlariga bo‘ysunish qat’iy talab qilinadi;
- boshqa xristianlardan farqli ravishda, yakshanba kuni emas, haftaning ettinchi kuni – shanba ulug‘lanadi. Shuning uchun ham, ularni “Ettinchi kun adventistlari” deb ataydilar. Shanba kuni ishlash, hatto, ovqat tayyorlash ham mumkin emas. Butun kun ibodatga bag‘ishlanadi. Ular Isoning tirilishi va “oxirzamoni” kutib yashaydilar.

Ayni paytda, Ettinchi kun adventistligida:

- ruhning abadiyligi, jannat va do‘zax tushunchalari inkor qilinadi;
- cho‘qintirish butun tanani suvga botirish orqali o‘tkaziladi;
- “nopok hayvonlar” go‘shti, xususan, cho‘chqa go‘shtini eyish, kofe, choy, vino ichish, tamaki chekish taqiqlanadi;
- turli xil ko‘ngil ochar tadbirlar, badiiy kitob o‘qish esa qoralanadi.

Pyatidesyatniklar yoki “To‘liq injil xristianlari” protestantlikdagi eng yirik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Hozirda pyatidesyatniklarning soni dunyo bo‘yicha taxminan 120 millionni tashkil etadi.

Pyatidesyatniklik tarixi rasman 1901 yilning 1 yanvariga borib taqaladi. Aynan shu kuni AQShning Kanzas shtati Topeke shahrida Charlz Parxem ismli ruhoniylar boshqarayotgan “Bibliya” maktabining talabalardan biri Agnessa Ozman “uchinchi rahmat”ga erishib (ya’ni, Muqaddas Ruh bilan cho‘qintirilib), xitoy tilida gapira boshlaydi. Uning ketidan “xudo bilan notanish tilda gaplashish” “epidemiya”si butun maktabni qamrab oladi. Shundan so‘ng, Ch.Parxem o‘z o‘quvchilari bilan janubiy shtatlarda pyatidesyatniklikni targ‘ib qila boshlagan.

Xudo bilan notanish tilda gaplashishni boshidan o‘tkazgan ko‘pchilik keyinchalik o‘zlarining pyatidesyatniklik cherkoviga asos soldilar. Bunday cherkovlar Skandinaviya, Angliya, Hindiston, Chili, Germaniya kabi davlatlarda ham paydo bo‘ldi.

Pyatidesyatniklik diniy hayotda “Muqaddas Ruh in’omlari” degan tushunchaga tayanadi. Ta’limotga ko‘ra, bu in’omlar faqatgina Muqaddas Ruh bilan cho‘qintirish orqali Iso Masihning asl izdoshlariga, unga xizmat qilish vositasi sifatida beriladi. Muqaddas Ruh bilan cho‘qintirilganlikning tashqi belgisi deb pyatidesyatniklar “glossaliya”, ya’ni “xudo bilan notanish tilda gaplashish”ni tushunadilar.

Ularning bir-biridan asosiy farqi xudoning rahmatlari soni va suv bilan cho‘qintirishning uslublaridadir. Xususan, ba’zi pyatidesyatniklar 3 ta rahmatga – dinga kirgizish, nurlantirish ya’ni, xristian ta’limoti bilan chuqurroq tanishtirish va Muqaddas Ruh bilan cho‘qintirishga ishonishsa, ayrimlari faqat 2 ta rahmat – dinga kirgizish va Muqaddas Ruh bilan cho‘qintirishni tan oladilar. Shuning uchun ham, ularni “Ikki rahmat cherkovlari” deb atashadi.

Pyatidesyatniklikning diniy ta'limot manbai "Bibliya"dir. Unga ko'ra, Muqaddas Ruh doimo cherkovda namoyon bo'lib turadi. Pyatidesyatniklikda Isoning ikkinchi marta qaytishi, oxirzamon va mingyillik hukmronligi o'rnatilishining yaqinligi targ'ib qilinadi. Shuningdek, Xudoning "O'ldirma" degan buyrug'iga amal qilinishi sababli urush va harbiy xizmat qat'iyan rad etiladi.

Novoapostol cherkovi XIX asrning o'rtalarida Angliyada vujudga kelgan protestantlik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda "Novoapostol cherkovi" dunyoning 180 ta davlatida 50 ga yaqin jamoa, 9 millionga yaqin a'zolariga ega.

"Novoapostol cherkovi" diniy ta'limotida 7 sirli marosimning uchasi e'tirof etiladi:

- suv bilan cho'qintirish (yoshning farqi yo'q);
- prichastenie – non va vino bilan totinish;
- eley moyini surtish – Muqaddas Ruh bilan (zapechatlenie) insonning ichki olamini butunlay yangilash.

Cherkov ta'limotiga ko'ra, Xudo ruhoniylarning duo va fotihalari sababli bandalariga o'zining mehru muruvvatini ato qiladi.

Marhumlar ruhiga bag'ishlab bir yilda uch marotaba (mart, iyul va noyabr oylarining birinchi yakshanba kunlarida) o'tkaziladigan diniy marosimlar ham "Novoapostol cherkovi"ning o'ziga xos xususiyatlaridan hisoblanadi. Bu marosimlarda marhumlarning qarindoshlari va ruhoniylar ishtirok etib, xudodan ularning bu dunyoda qilgan gunohlarini avf etishini so'rab, ibodat qiladilar.

Cherkovni birinchi apostol va apostollar boshqaradilar. O'z navbatida ular xristianlikdagi mashhur 12 apostolning o'rinbosarlari hisoblanadilar. "Novoapostol cherkovi" nomi shundan kelib chiqqan. Birinchi apostol, diniy qoidalarga asosan, Xudoning erdagi vakili hisoblanadi. Cherkov xodimlari o'z vazifalarini bepul va o'zlarining asosiy kasblaridan tashqari bajaradilar.

Har bir jamoa 150-170 kishilik katta oila kabi tashkil etiladi. Pastorlar kamida ikki oyda bir marotaba har bir uyni ziyorat qiladilar. Asosiy e'tibor bolalar va o'smirlar tarbiyasiga, nogiron va kambag'allarga yordam qilishga qaratiladi.

O'zbekistonda xristianlik tarixiga oid ma'lumotlar. Hozirgi kunda mamlakatimizda bir necha xristianlik oqimlari faoliyat olib boradi. Xristianlikning ham zardushtiylik, buddaviylik kabi Markaziy Osiyo xalqlari tarixida o'ziga xos o'rni bor.

Bu din Markaziy Osiyoga, xususan, O'zbekistonga ikki yo'l bilan kirib kelgan. Bu jarayon, birinchidan, xristianlikni targ'ib etuvchi missionerlarning targ'ibotchilik harakati orqali, ikkinchidan, Markaziy Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishi va xristian diniga e'tiqod qiluvchi aholining ushbu mintaqaga ko'plab ko'chib kelishi orqali amalga oshdi. Bu dinni mahalliy aholi orasida tarqatuvchilar Markaziy Osiyoning turli viloyatlariga milodning III asrlarida kirib kelganlar. Masalan, 280 yilda Talos (Marke) cherkovlari qurilib bo'lgan, Samarqandda (310 yildan), Marvda (334 yildan), Hirotida (430 yildan), Xorazmda va Markaziy Osiyoning boshqa shaharlarida episkoplik, missiyalar tuzilgan. Keyinchalik Samarqandda, Marvda (430 yillar), Hirotida (658 yillar) episkoplikdan iborat diniy

hududiy jamoalar, birlashmalar bo'lgan. Xurosonliklar va sug'diyonaliklar zardushtiylar, Moniylar, buddaviylar bilan bir qatorda xristianlar ham bo'lganlar. Ular qoraxitoylar va sosoniylarga qarashli erlarda yashaganlar.

Markaziy Osiyo hududida islomning tarqalishi davrlarida islom bilan xristianlik o'rtasidagi ziddiyatlar, kelishmovchiliklar keskinlasha boshladi. Biroq X asrgacha Samarqand, Xorazm, Toshkent viloyatlarida xristianlarning manzilgohlari bo'lgan. Hatto, Beruniy yashagan davrda ham (973-1056) manbalarda Marvda pravoslav mitropoliyasi bo'lgani haqida ma'lumotlar keladi.

Pravoslav yo'nalishi O'zbekiston hududiga Rossiya orqali kirib kelgan. 1871 yil 4 mayda Rossiya imperatori tomonidan Toshkentda Turkiston eparxiyasini ochishga qaror qilindi. 1880 yillarga kelib Rus pravoslav cherkovi (RPCCh, rus: Russkaya Pravoslavnaya Sterkov) o'zining yangi ibodatxonalari sonini ko'paytirishga harakat qildi. Bulardan eng ko'pi Sirdaryo va Farg'ona viloyatlarida qurildi.

1916 yil 16 dekabrda imperator buyrug'i bilan Turkiston kafedral sobori Almatidan Toshkent shahriga ko'chirildi. Ikkinchi jahon urushi va undan so'ng O'zbekistonga Rossiya, Ukraina, Belorusiya, Moldova va Boltiqbo'yi mamlakatlaridan evakuastiya qilingan millatlar xilma-xilligi ortib, pravoslavlikka e'tiqod qiluvchi aholining soni taxminan 1 millionga etdi.

2011 yil 27 iyul kundan e'tiboran sobiq Toshkent va Markaziy Osiyo eparxiyasi o'rniga to'rt mustaqil eparxiya tashkil etildi. Mazkur to'rt eparxiyaning faxriy rahbari sifatida Toshkent va O'zbekiston eparxiyasiga rahbar etib tayinlangan mitropolit Vikentiy tasdiqlandi.

2011 yilning 1 iyuliga qadar O'zbekiston hududida 1 ta markaz, 1 ta seminariya, 3 monastir va 33 ta cherkov - jami 38 ta pravoslavlikka mansub diniy tashkilot ro'yxatga olingan.

Xristianlikning O'zbekistonda tarqalgan oqimlaridan biri katolistizmdir. Toshkentda birinchi katolik cherkovi 1912 yilda qurila boshlanib, 1917 yilda bitkazilgan. Hozirgi kunda bu bino tarixiy va ahamiyatga molik obida sifatida qayta ta'mirlanmoqda.

1925 yilda Adventistlarning Janubi-Sharqiy ittifoqi tarkibida O'zbekistonda adventistlarning Markaziy Osiyo boshqaruvi tashkil etildi. Uning birinchi qurultoyi 1926 yilda o'tkazilib, unda Butunittifoq adventistlar ittifoqi tarkibining beshinchi ittifoqi sifatida qayd etildi. 30-yillar oxiriga kelib dindorlar va ular katorida adventistlar jamoalari tarqatib yuborildi hamda ta'qib ostiga olindi. Barcha yo'nalishdagi jamoalar yashirin faoliyatga o'tib ketdi.

1976 yil 26 avgust kuni Toshkentdagi adventistlar jamoasi ilk bor davlat ro'yxatidan o'tdi. Shundan keyin, adventistlarning Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Surxondaryo va boshqa viloyatlarda norasmiy jamoalari tuzila boshladi.

Turkiston o'lkalarida ilk baptistlar jamoasi 1891 yillarda paydo bo'ldi. Toshkent shahar boshqarmasi tomonidan 1909 yil 2 iyulda 60 kishilik baptist jamoalari uchun ibodat uyi ochishga ruxsat berildi. 1911 yil oktyabr oyida Samarqand jamoasi tuzildi.

1921 yildan e'tiboran Turkiston baptistlari orasida birlashish maqsadida boshqaruv organini saylash uchun harakat boshlandi. Ushbu boshqaruv organi 1922

yilda Toshkent baptistlar quriltoyida Markaziy Osiyo baptistlar ittifoqi, so'ng Umumrossiya ittifoqi tarkibida Turkiston bo'limi tuzildi. 30-yillarga kelib baptistlarning 6 jamoasi rasman qayd etildi.

1946 yildan O'zbekiston hududida Evangel xristian-baptistlar (EXB) jamoasi faoliyati qayd etildi. 1948 yil oktyabr oyidan esa Butunittifoq EXB kengashining O'zbekistondagi vakili etib T.Penkov tayinlandi. 1958 yilga kelib O'zbekistonda baptistlar soni ikki ming kishini tashkil etdi. Shu davr ichida norasmiy 32 ta jamoa faoliyat ko'rsatgan.

1964 yilda bu jamoalar norasmiy "Markaziy Osiyo Evangel xristian baptistlar cherkovlari kengashi markazi"ni tuzdilar. U keyinchalik "Osiyo janubi bo'yicha baptist birodarlar kengashi" deb nomlandi. 1992 yil noyabr oyida Moskvada baptistlarning bo'lib o'tgan 1-qurultoyida "Evangel xristian baptistlar ittifoqi federastiyasi" – "Evro-Osiyo EXB ittifoqi" nomiga o'zgartirildi.

O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan Pyatidesyatniklar (To'liq Injil xristianlari) XX asrning 20-yillari oxirlarida Toshkent shahrida birinchi jamoalarni tuzishdi.

Protestantlikdagi eng yirik yo'nalishlardan biri hisoblangan lyuteranlik tarafdorlari taxminan 75 million kishini tashkil etadi. 1989 yildan e'tiboran Rossiya, Ukraina, Qozog'iston va Markaziy Osiyodagi Evangel lyuteran cherkovi tarkibiga birlashtirilib qayd etildi. Lyuteranlarning oliy huquqiy organi Bosh sinoddir.

Mazkur cherkov MDH mamlakatlarida 5 eparxiyaga bo'lingan bo'lib, uning markazlari Moskva, Omsk, Odessa, Almati hamda Toshkentda joylashgan.

Lyuteranlar jamoasi O'zbekistonda ilk marta Toshkent shahrida 1885 yildan rasmiy faoliyat ko'rsata boshlagan. 1896-99 yillarda lyuteranlar ibodatxonasi (kirxa) qurilgan.

1992 yil 8 sentyabrda Nemis evangel-lyuteranlar cherkovi rasmiy ro'yxatdan o'tdi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 3 maydagi qarori bilan kirxa lyuteranlarga qaytarib berildi.

Respublikamizda 2011 yilning 1 iyuliga qadar evangel-lyuteranlar cherkovining 2 ta diniy tashkiloti ro'yxatga olingan.

O'zbekistonda yana bir cherkov Novoapostollik cherkovi bo'lib, u xristian dinining protestantlik yo'nalishiga mansub oqimdir. Novoapostol cherkovi O'zbekistondagi faoliyatini 1992 yildan boshlagan bo'lib, Toshkent, Samarqand, Buxoro va Navoiy shaharlarida ro'yxatdan o'tgan. O'zbekistondagi Novoapostol cherkovlari Berlin-Brandenburg shahri okrugi tasarrufidadir.

O'zbekistonda protestant yo'nalishidagi diniy tashkilot deb hisoblangan "Iegovo shohidlari" ham faoliyat yuritmoqda. 1870 yilda amerikalik ishbilarmon Rassel tomonidan asos solingan mazkur diniy sektaning markazi Bruklin shahrida joylashgan. Ular 15 a'zodan iborat bo'lgan "Rahbar korporastiyaga" bo'ysunadilar.

Ayrim manbalar Markaziy Osiyoda Iegovo shohidlarining XX asrning 40-yillapida paydo bo'lganligini bildiradi. O'sha davrda ular o'zlarini "kanalistlar" deb atab kelganlar.

O‘tilgan mavzu bo‘yicha savollar

1. Xristianlikning ilk tarixi qachondan boshlanadi?
2. Xristianlikning muqaddas kitoblari qaysilar?
3. Xristianlik qanday ta’limotni ilgari suradi?
4. Xristianlikda qanday bayram va marosimlar bor?
5. Xristianlik dinidagi ilk bo‘linishlarning ijtimoiy-tarixiy omillari nimada edi?
6. Nima uchun monofizit va nestorian cherkovlari “eres” deb e’lon qilindi?
7. Katoliklikning mohiyati nimada?
8. Pravoslavlikning o‘ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

Adabiyotlar

1. Mo‘minov A., Yo‘ldoshxo‘jaev H., Rahimjonov D., Komilov M., Abdusattorov A., Oripov A. Dinshunoslik. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan. – T.: Mehnat, 2004.
2. Ochildiev A., Najmiddinov J. Missionerlik: mohiyat, maqsadlar, oqibatlar va oldini olish yo‘llari (yuz savolga yuz javob). – T.: “Toshkent islom universiteti” nashriyot-matbaa birlashmasi, 2009.
3. Горелов А. История мировых религий: учебное пособие / 2-изд., испр. – М.: Флинта: МПСИ, 2006.
4. Кауцкий К. Происхождение христианства. – М., 1990.
5. Кривелев И. История религий. – М.: 1989.
6. Кулаков А. Религии мира. – М., 1996.
7. Мен А. История религии. – М., 1994.